

Magyar falusiak a szlovák fővárosban

Városiasodás és etnicitás a két világháború közötti Pozsonyban*

ARANKA KOC SIS	316.347(=511.141)(437.6)
Hungarian villagers in the slovak capital	316.77(=511.141)(437.6)
Urbanization and ethnicity in Bratislava between two World Wars	316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: colonies and workerquarters (ghetto?) at the citymargins of Bratislava, ethnical identity, education.

Pozsony 1918-ig regionális jelentőségű város, régióközpont volt. Nagyvárossá a csehszlovák állam kereti között, a két világháború közti évtizedekben vált, amikor a politikai események és döntések eredményeképpen egyik pillanatról a másikra új szerepkörbe került, s egy országrész, Szlovákia központja, fővárosa lett. A nagyvárossá válás összetett, több vonatkozásában politikai döntésektől függő, sok vonatkozásában viszont spontán folyamata jelentős területi és népességnövekedéssel, a város társadalmában strukturális és etnikai átalakulással járt együtt.

Míg a megelőző évszázadokban, a középkortól fogva Pozsony többségében németek lakta település volt, a magyarok száma a 19. század második felében, a ki egyezést követően növekedett meg benne, a szlovákoké pedig a 19. század végétől, a város iparosodásával kezdett emelkedni és jelentősen megugrott 1918 után.¹ Az államfordulatot követően, az 1920–30-as években beáramlók nagy tömegét elsősorban a munkalehetőségek vonzották az igazgatási, gazdasági és kulturális központtá szinte egyidejűleg váló városba. Pozsony peremén ekkoriban gomba módra nőttek ki a földből a munkásnegyedek, amelyek lakossága az ország legkülönbözőbb vidékeiről és jórészt falusiakból verődött össze, ami rányomta bélyegét az első évtizedek formálódó, népességében, kultúrájában heterogén, arculatát, identitását kereső város képére.

Az 1930-as évek második felében fogalmazódott meg „Nagy-Bratislava” terve,² amely a városvezetés részéről a nagyívű építkezések, beruházások mellett tudatosan tervezett terület- és lakosságnövekedést is jelentett, s amelynek részeként községeket csatoltak a fővároshoz. A terv a második világháború után teljeseedett ki,

*A dolgozat egy terjedelmesebb munka részeként az *Agentura Pacis Posonium Egyesület (Pozsony) keretében folyó Pozsony város történelmei című kutatási programban készült a Magyar Tudományos Akadémia Titkársága, valamint Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíj-programja (Budapest) és Frideczky János (Pozsony) támogatásával.*

amikor közigazgatási átszervezés révén, egészen pontosan 1946-ban és 1972-ben jelentős mértékben megduzzadt Pozsony területe a hozzácsatolt falukkal és lakosága falusiakkal.

Először Károlyfalu került fővárosi igazgatás alá 1942-ben. Ugyanekkor tervben volt még további négy szomszédos település, Récse, Lamacs, Pozsonyhidegkút és Pozsonyszőlős közigazgatási átszervezése is, erre azonban a közelgő front és időhiány miatt ekkor (a tervek szerint 1945. január 1-jén) már nem került sor. A város területe eszerint a duplájára, lakosainak a száma pedig 170 ezerre növekedett volna.

A megkezdett munka 1946-ban folytatódott, amikor Nagy-Bratislava terve újra előkerült. Ekkor összesen hét faluval bővült a főváros, a korábban tervezett négy mellett Főrév, Dévény s a Duna jobb partján fekvő Ligetfalu is a része lett. Majd 1972-ben újabb nyolc települést kebelezett be a város, Pozsonybeszterce és Dévényújfalú mellett köztük volt az a három dunántúli község – Horvátjárfalu, Dunacsún és Oroszvár – is, amelyek a nevezetes pozsonyi hídfőként 1947-ben kerültek Csehszlovákiához, s amelyek a 20. század első felében még háromnyelvű, horvát, német és magyar települések voltak. S ekkor csatoltak a fővároshoz három csallóközi magyar falut, mégpedig Pozsonypüspököt és Vereknýt, valamint Pozsonypüspöki részeként Szunyogdit; ez utóbbit nem sokkal ezt megelőzően, 1950-ben már összevontak Pozsonypüspökivel. E falucsatolásokkal a főváros területe három évtized alatt végül csaknem az addigi négy és félszeresére növekedett, lakosainak a száma pedig az 1921. évi 93 198-ról 1980-ra 380 259-re gyarapodott.³

Dolgozatunkban a Pozsonyba, illetve Pozsony igazgatása alá került falusiakkal és falusi közösségekkel foglalkozunk, azon belül is a magyarokkal. Itt most legelőször is azokkal, akik a két világháború közti tömeges méretű betelepülések során kerültek a fővárosba. Munkánk egy kiterjedtebb kutatás része, amely megpróbálta számba venni ezeket a közösségeket és megvizsgálni, hogy a nagyvárossá váló Pozsonynak városiasodásuk gyorsított és különösen a 20. század második felében korántsem organikus folyamatára gyakorolt hatása hogyan és milyen jelenségekben nyilvánult meg leginkább. Kiemelten figyeltünk az identitás változásaira, azon belül is az etnikai vonatkozásokra, azaz az asszimiláció problémájára. A városiasodás témáját tehát a faluk és a falusiak, méghozzá a magyar faluk és lakosaik felől közelítve fő kérdésünk a városiasodás és az asszimiláció kapcsolatára összpontosít.

A demográfusok, történészek a népszámlálások nyelvi adatai alapján ugyanis azt figyelték meg, hogy a 20. század folyamán Csehszlovákiában a magyarok – ahogyan a Magyarországgal szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségekben másutt is és a beköltözések ellenére is – a városokban fogyatkoztak meg legnagyobb arányban. Abban a 18 dél-szlovákiai városban, amelyben számuk az 1991-es népszámlálás szerint meghaladta az 5 ezret – vagyis statisztikai értelemben városnak minősültek –, arányuk összességében az 1910-es népszámláláskor mért 70,8 százalékról a század végére 18,8 százalékra esett.⁴ Különösen markáns ez a jelenség a nagyvárosok viszonylatában. A népszámlálások adatai szerint az elmúlt század folyamán az említett 18 város közül Pozsonyban és Kassán, a két szlovákiai nagyvárosban volt a magyarok térvesztése a legerőteljesebb, az 1910-ben számolt 40,5, illetve 75,4 százalékról a század végére arányuk mindkét esetben alig 4 százalékra csökkent.⁵

A népszámlálások nyelvi adatai felől nézve tehát úgy tűnik, hogy a városiasodás a 20. század végére a szlovákiai magyarságot érintő egyik legégetőbb kérdéssé

vált. A probléma feltehetően akkor is keveset veszít a jelentőségéből, ha a nyelv szerepét nem kívánjuk túlhangsúlyozni, és elfogadjuk, hogy az etnikai identitás kérdése nem szűkítő le a nyelvi kultúrára, és a népszámlálási statisztikákból nem vezethető le az asszimiláció összetett folyamata.⁶

Az asszimilációt folyamatnak tekintve Milton M. Gordonra hivatkozunk itt, aki a jelenségnek több egymásra épülő stádiumát különböztette meg. A befogadó nemzet nyelvének és kulturális kódjainak elsajátítása – az akkulturáció – ebben a folyamatban csak a kezdeti szakasz, amelyet Gordon szerint nem feltétlenül követnek a teljes beolvadáshoz, felszívódáshoz vezető továbbiak, a befogadó társadalom formális és informális szerveződéseibe, intézményeibe való betagozódás, tudatos belépés, a strukturális integrálódás, a többség nemzeti tudáskészletének elsajátítása és a vele való azonosulás s a többi.⁷

A városi milióhöz való alkalmazkodás problémáját elemezve a nemzeti-etnikai identitás jellemzőinél mindezeket szem előtt tartva igyekszünk nyomon követni és megismerni a csoportkohézióra ható tényezőket és azokat a túlélési stratégiákat, amelyeket a csoportok önazonosságuk megőrzése és továbbörökítése érdekében kifejtek a Pozsonyba beköltözők, illetve a város igazgatása alá vont települések magyar közösségeiben. Pozsonyi példánkkal ilyenformán annak a kelet-közép-európai képek az árnyalásához kívánunk hozzájárulni, amelyben a belső migrációkat és a társadalompolitikai törekvéseket a 20. század folyamán a nemzetiségileg addig sokszínű területeken és városokban is a legtöbbször egyirányú asszimilációs folyamatok kísérték és a többségi nemzet térnyerését eredményezték. S ahelyett, hogy a migrációk újfajta multietnikus és multikulturális szerkezetek kialakulásához vezettek volna – mint Európa nyugati részében sokfelé vagy az Egyesült Államokban –, itt az etnikai homogenizálódás, az egynyelvűség és egykultúrájúság irányába fejlődtek.⁸

A két világháború közötti időszak, azaz a betelepülők magyar csoportjainak számbavétele során itt most elsősorban a közösségképződés jeleire, a közösségek etnikai alapú szerveződésének lehetőségeire és az etnikai identitás reprezentációira figyelünk.

A főváros peremén

A Pozsonyt kelet és északkelet felől körülölelő sík határ s a Duna túlsó partján, Ligetfalu szomszédságában fekvő területek a 20. század első évtizedeiben nagyrészt még mezőgazdasági területek voltak. A szántókat helyenként mezők, parkok, ligetek és a városi polgárok kertjei tarkították. S jórészt itt telepedtek meg a 19. század végétől fogva a város iparosodásának fő központjai, a gyárak, ipartelepek. Az 1920-as és 1930-as években ezeken a külterületeken, a város és a gyártelepek szomszédságában alakultak ki azok a kolóniák, amelyekben a Pozsonyba áradó vidékiek alkalmi vagy hosszú évekre szóló otthonra találtak.

A 19. század utolsó harmadában iparosodni kezdő Pozsonyban a századforduló éveiben már jelentős számú iparvállalat működött, és egyre nőtt a bennük dolgozó munkások száma. Az elsők közt megtelepedett a dohánygyár (1853), majd a tölténygyár (1871), a Dynamit Nobel gyár (1873), a lengyár (1888), a kábelgyár (1894), a cérnagyár (1895), a zománcedénygyár (1896), az Apollo olajfinomító (1895), a Stollwerk csokoládégyár (1896) s az új század első éveitől a Matador gu-

migyár: ezek olyan ipari létesítmények voltak, amelynek a neve ma is ismert, ma is él Pozsonyban – akár városrész vagy utca neveként –, s egyikük-másikuk még az ezredfordulón is működött. Csehszlovákia megalakulása után, az első köztársaság idején ugyanakkor az iparvállalatok száma jelentős létesítménnyel tovább nem bővült, a meglévők fokozták vagy éppen ellenkezőleg, csökkentették, sőt leépítették termelésüket. Az új államkeretben kialakuló politikai és gazdasági viszonyoknak, a cseh nagyipar és pénzügyi szektor érdekeinek megfelelően átalakuló iparszerkezet a húszas-harmincas években többek között és több esetben pozsonyi gyárleépítéssel is együtt járt. A munkát kereső falusi tömegeknek az iparosodással elkezdődött városba áradása azonban ezekben az évtizedekben és ennek ellenére sem szűnt meg, sőt mindinkább növekedett. Ugyanakkor nemcsak az ipar, a gyárak, hanem a fővárosi rangra emelkedett városban e két évtized alatt folyó nagyarányú építkezések, a közigazgatás megduzzadt adminisztrációja és vele a városba költöző új hivatalnokréteg, a kulturális, pénzügyi és gazdasági központépítéssel számban is gyarapodó polgárság, annak életmódja s nem utolsósorban a dunai kikötő fejlődése ugyancsak új munkalehetőséggel csábította a vidéki alsó rétegeket.

A szegény s főleg falusi környezetből kikerülő tömegek azonban a századforduló óta folyamatosan lakáshiánnyal küzdő Pozsony belső területein a két világháború közötti évtizedekben legtöbbször már nem találtak lakást. Sőt, a város addigi szegénysége is fokozatosan kiszorult a belső területekről. A régi és sokszor romos épületek helyén, amelyekben az otthonaik voltak, a húszas-harmincas évek nagy építkezései során modern és elegáns bankok, iroda- és lakóházak épültek, a városi és a vidékről beáradó alsó társadalmi csoportok pedig – részben a városvezetés tudatos szegregáló politikájának következtében is – a város peremére, a külterületekre szorultak. Pozsony síkságok felé nyitott északkeleti, keleti és déli külterületein korszakunkban így sorra nőttek ki a földből néha szinte egyik napról a másikra a munkás-, kezdetben több esetben még inkább nyomornegyedek.

A peremekre szorult szegénység a lakosság számbeli növekedésével, majd a világgazdasági válság nyomán egyre inkább elmélyült, és kezelése egyre több pénzt szívott el a városi háztartás költségvetéséből. A városvezetés – amely tisztában volt a „belső kolonizálás” jelentőségével – lakásépítésekkel, a szövetkezeti építkezések támogatásával, köztük kedvezményes telek- és építőanyag-eladással s további szociálpolitikai juttatásokkal, segélyezési rendszerek működtetésével igyekezett kordában tartani a problémát. A munkanélküliségen, amely a húszas évek végétől egyre nagyobb méreteket öltött és a folyamatos beköltözések miatt a gazdasági válság után, a harmincas évek végén sem enyhült, jelentős mértékben saját erőforrásokból is próbált enyhíteni (munkahelyteremtéssel, közmunkák, ingyenkonyha működtetésével, élelmezési, hús- és levesakciókkal stb.).⁹ A szegény tömegek ellátásával és támogatásával járó terheket azonban egyre nehezebben viselte a város, amely költségvetésének növekvő hiánya a fővárosi ranggal járó anyagi kiadások – többek szerint túlzó költségek¹⁰ – miatt különben is mind komolyabb gondot okozott a magisztrátusnak.

A város maga a századfordulótól kezdve épített szükség- és munkáslakásokat, és létesített lakótelepeket az alsó társadalmi rétegek számára. Addig Pozsonyban – az iparosodás kezdeteitől – magánkezdeményezésből (jótékonyági akcióként) és a gyárak jóvoltából keletkeztek ilyenek. A gyárak, illetve a gyárosok a saját alkalmazottaik számára, azok közül is elsősorban a kiemelt munkakörben dolgozóknak épí-

tettek lakásokat, és hoztak létre kolóniákat, amelyek révén azonban csak egy szűk réteg jutott otthonhoz. Az új állam keretei között viszont ezek a módok tovább már nem működtek, szerepüket mindinkább a város, valamint az építkezési szövetkezetek vették át.¹¹

A városvezetés konkrét terveiről, a munkáslakások és -negyed, szegénytelepek létesítésével kapcsolatos elképzeléseiről, de e telepek alakulásának spontán folyamatairól is viszonylag keveset tudunk. A kutatók számára évek óta zárva tartó városi levéltárban a vonatkozó források közvetlen tanulmányozása egyelőre lehetetlen. A témát különböző szempontból feldolgozó vagy érintő kevés számú publikáció mellett¹² így az alábbi vázlatos összefoglaláshoz elsősorban a korabeli sajtóra támaszkodtunk.

Ezek szerint az államfordulatot követő két évtizedben folyamatosan születtek a városvezetés újabb és újabb elképzelései a lakásállomány bővítésére vonatkozóan, az állami és városi alkalmazottak, kishivatalnokok számára kialakítandó kertvárosok, telepek s ezeken a gyakran jelentős (akár 80-90 százalékos) állami támogatással¹³ készülő igényesebb lakások, szegénynegyedek és szükséglakások tervei egyaránt.

Közvetlenül az államfordulat után, 1919-ben megfogalmazódott például egy, a Károlyfalui úton mintegy 560 családi házzal és népjóléti intézménnyel együtt angol és német mintára létesítendő kertváros terve. Ez a terv azonban részben pénzhány, részben – ahogy a korabeli sajtó tudósít – „ellenmozgalom” miatt megghiúsult, bár a kormány 90 százalékos támogatást is kilátásba helyezett. Ugyanebben az évben nagy bérházak építéséhez fogott a város, a következő években szükséglakásokat és barakkokat is emelt, 1921-ben a dinamitgyár előtt az Amerikából hazatelepedők számára tervezték egy nagy telep létrehozását, ami azonban szintén csak terv marad.¹⁴ A városatyák személyesen maguk is buzgón kutattak az új megoldások után, tanulmányutakat tettek a szomszédos országokban, és tapasztalatgyűjtéseik nyomán új programok és új lakótömbök, telepek születtek. 1923-ban például a tanács egyik bizottsága Bécsbe utazott, hogy megismerkedjen az ottani „településmozgalommal”. A sajtótudósítás szerint e tanulmányút hatására alakították meg a Rosenheim Szövetkezetet, és új építőprogramot dolgoztak ki. Egy 132 kislakásból álló háztömb építésének terve a Téglamezőn az 1926. évi bécsi nemzetközi város- és lakásépítő kongresszus után fogalmazódott meg. A Westend kertváros „eszméje” pedig – amely 300 családi házat foglalt volna magába – egy 1927. évi berlini tanulmányút tapasztalatai nyomán merült fel. Az építkezések előmozdítására a húszas évek legelején új törvények léptek érvénybe, amelyek hatására sorra alakultak a lakásépítő-szövetkezetek, és a következő években ezek jutottak mind nagyobb szerephez Pozsony lakásállományának bővítésében.

Mindezen igyekezet és kényszerítő erő nyomán kilenc év alatt 10 ezer lakás épült Pozsonyban és közvetlen környékén, s a húszas évek vége felé úgy tűnt, hogy „a lakáskérdés közeledik a megoldás felé”.¹⁵ Hogy ez mennyire nem így lett, azt akkor valószínűleg senki sem sejtette a városatyák közül. De már az új évtized legelején, 1931-ben a népjóléti előadó újra több mint 7 ezer a városházára benyújtott lakáskérvényről számolt be.¹⁶ A harmincas évek folyamán a lakásínség – a munkanélküliséghez hasonlóan – alig látszott enyhülni, ami mind azt jelzi, hogy a fővárossá vált Pozsony a két világháború között nehéz helyzete ellenére mindvégig a helyét kereső vidéki tömegek célpontja maradt.

Részben a város támogatásával, részben spontán módon jöttek létre azok a külső munkás-, gyakran még inkább nyomortelepek, amelyek a belvárosból kiszoruló és főleg a vidékről áradó legszegényebbek otthonai lettek a húszas-harmincas években. A város hozzájárulása kialakulásukhoz saját építkezései mellett elsősorban telekkiutalásokat, az építkezési szövetkezeteknek nyújtott különféle kedvezményeket – ingyen vagy kedvezményes áron való telekhez, építőanyaghoz jutást – jelentett. Így születtek meg az 1920-as években Pozsony szélein, külterületein és szomszédságában az olyan kolóniák, mint a Szalmakunyhó, Téglamező, Emyháza, Hohenay, Westend, Dornkappel és a Duna jobb partján, Ligetfalú mellett Auliesl és Zabos.

Emyháza története még a húszas évek előtt elkezdődött. Az első munkásház építését a városvezetés itt 1918-ban engedélyezte egy pozsonyi építkezési részvénytársaság számára. Később, 1925-ben ugyanez a társaság egy teljes kolóniát tervezett a területre. Emyháza azonban még az évtized végén is a legszegényebb negyedek közé tartozott, lakóinak többsége munka nélkül, támogatásból élt. A tervezett és megvalósult építkezések ellenére sokan szükséglakásokban, sőt fabódékban laktak, még 1929-ben sem volt megoldva az egészségügyi ellátás és a kanalizáció gondja a telepen. Az utóbbi e város széli telepeken szinte mindenütt hiányzott időszakunkban, az olyan helyeken is, ahol pedig már volt vízvezeték.

Westend kialakulása az 1920-as évek elejére tehető. A városvezetés 1931-ben tetszetős elővárost tervezett ide négycsaládos kertés házakkal, azonban időszakunkban végig mégis itt is több volt az alkalmi építmény, mint a szilárd falú ház.

Előváros jellege leginkább Főrév és a Duna jobb partján, Ligetfalú környékének volt, ahol főleg családi házak épültek, és sok munkás telepedett meg. Ám Főrév szomszédságában is kialakultak olyan szegénynegyedek is, mint Kis- és Nagybrenner vagy a túlparton Zabos, amely utóbbi ekkor még Főrév határához tartozott.¹⁷ Zabosban az első házak az első világháború előtt épültek egy nyári vendéglő, eredetileg erdészház szomszédságában. 1921-ben 12 ház állt itt, 1946-ban 340. Kis előkertés házaival az említettek közül ennek a telepnek volt leginkább falusias jellege.

Aulieslbe a húszas évek elejétől fogva nagyrészt pozsonyi családok költöztek, olyan szegény munkások és munkanélküliek, akik a szanalások és a szegénység miatt nem tudták megtartani városi lakásukat. Egy részük Aulieslben is éveken át fabódékban vagy szükséglakásban nyomorgott.

Dornkappel dúlőinek felparcellázásáról és a vagyontalan családok számára kedvezményes áron való árusításáról 1925-ben határozott a város, de már ezt megelőzően is állt itt néhány ház, és voltak alkalmi építmények. Két év múlva egy lakásépítő szövetkezet igényelt újabb telkeket saját tagjai számára a dúlőben családi házak építéséhez, majd ugyanez a szövetkezet a következő évben víz, villany bevezetésére és csatornázásra kért engedélyt az önkormányzattól. A város építőanyaggal is segítette a megtelepedést a kolónián, és a belső városrészek szanalásaiból kikerülő téglát s egyebet kedvezményes áron adott el a dornkappeli építőszövetkezetnek. Az építkezések ellenére a beköltözők jelentős része itt is néha évekig alkalmi építményekben, összetákolts deszka- és bádobódékban húzta meg magát vagy engedély nélkül épített házakban, szoba-konyás lakásokban zsúfolódott. A két világháború között a város egyik legszegényebb és a szegénységgel járó gondokkal (munkanélküliség, bűnözés, prostitúció) leginkább küzdő része Dornkappel volt – nem utolsósorban a városvezetés tudatos tervei nyomán.¹⁸

A Pozsonyba áradó és e külterületeken megtelepedő vidékiek között jelentős volt a magyarok száma, elsősorban a környező agrárterületekről, az olyan csallóközi, mátyusföldi, Komárom, Érsekújvár, Párkány környéki falukból való földnélküli szegényeké, akik a földreform parcellázásaiból nemzetiségük miatt kiszorultak, vagy mint cselédek, napszámosok a felszámolt nagybirtokokon elveszítették munkájukat, és a nagyvárosban kerestek megélhetést.¹⁹ Számukról pontos, de még csak megközelítő adatokkal sem rendelkezünk. A korabeli sajtóból és visszaemlékezőink nyomán egyelőre annyi látszik világosan, hogy a legtöbbször háromnyelvű, magyar-német-szlovák telepek között olyanok is kialakultak, amelyeken a magyarok voltak többségben, és a domináns nyelv a magyar volt. Ilyen volt a város keleti részén Dornkappel, a Duna túlszárnyán, Ligetfalva mellett Zabos, Auliesl, a bal parton, Főrév szomszédságában Kisbrenner.

E telepek közül legtöbb ismeretünk Dornkappel első éveiről és évtizedeiről van. Erről a kültelki kolóniáról több alkalommal is hírt adott, ügyeivel foglalkozott a korabeli magyar sajtó, az évtized végén pedig egy szociográfia is megjelent róla, Ilia J. Marko újságíró, költő és fotográfus munkája Prágában.²⁰ A következőkben ezekre támaszkodva foglaljuk össze azokat a szempontunk szerint jellemző vonásokat, amelyek a két világháború közötti évtizedekben Dornkappel kültelki társadalmát jellemezhettek.

A dornkappeli bevándorlók

Az akkori város szélétől hat kilométerre fekvő, Ilia J. Marko leírása szerint meglehetősen kietlen, kopár terület, a Dornkappel-dűlő a Csallóközön át Komáromba vezető vasútvonal mellett, a Nagyszombati út, a téglamezői Masaryk-kolónia, az elhagyott dinamitgyár és Kuheida között terült el. A húszas évek második felében itt létesült telep lakosságát a fővárosban megjelenő politikai napilap, a *Híradó* – amely különösen sokat és rendszeresen foglalkozott Pozsony várossal, gondosan számon tartotta a pozsonyi magyar kulturális élet eseményeit, a magisztrátus üléseiről pedig állandó rovatban számolt be – gyakran egyszerűen csak magyar nyelvűként említi. Marko szociográfiájában árnyaltabb képet rajzol róla. Eszerint főleg csallóközi és mátyusföldi föld nélküli falusiak, a nagy uradalmak egykori cselédei, béresei és napszámosai, a vidék „hajótöröttjei” telepedtek meg Dornkappelben. Legtöbben a béresek voltak. A második hullámban a Marko szerinti falusi „elitréteg”, urasági iparosok, kovácsok, lakatosok, lovászok, boghárok, kocsisok, kertészek érkeztek. Majd a napszámosok, legvégül pedig a város, Pozsony tönkrement munkásai telepedtek le itt. Mindezek mellett sok olyan különös elem is alkalmilag vagy huzamosan lakásra talált Dornkappelben, amely Európa országútajairól ezekben az években éppen Pozsonyba vetődött; csehek, morvák, oroszok, szerbek, bolgárok, románok, sőt kínaiak. A sokszínűség és a nyomor miatt a helyiek által Mexikónak nevezett telepen 1928-ban 1300-an, 1930-ban 2953-an, 1936-ban pedig már 6000-en éltek.

Sokan azzal a szándékkal költöztek a főváros peremére, hogy itt majd pénzt gyűjtenek, és visszatérnek a falujukba. Az évek múlásával azonban ez az álom többek számára egyre távolibbnak tűnt, hiszen lehetőségeikből a pusztta megélhetésre is alig futotta. A telepesek egyharmada egész évben munka nélkül volt, és segélyből tengődött. A másik fele munkásként próbált boldogulni. Marko szerint ekkor (a har-

mincas évek második felében) a pozsonyi gyári munkások egynyolcada Dornkappelből járt be munkahelyére. Viszont miután falusiak és képzetlenek voltak, főleg a nehéziparban dolgozó – magyar és német – pozsonyi munkáselittel szemben ők kapták a munka nehezét és alját. Nagy részük (több mint fele) – elsősorban a csallóközi uradalmak egykori cselédjei és napszamosai – ugyanakkor csak alkalmi munkát kaptak az építkezéseken, útpítésekénél, a városi parkok rendezésénél. Jobb munkához a pozsonyi gyárakban csak úgy juthattak, ha beszélték az államnyelvet, beléptek valamelyik vezető kormánypártba, és eltitkolták nemzeti öntudatukat.²¹

A kezdeti években a dornkappeli munkások szinte kizárólag férfiak voltak, a harmincas években az iparszerkezet átalakulásával azonban egyre több lett köztük a nő, az olyan fiatal és iskolázatlan vidéki, aki a nehézipar leépülése után olcsó munkaerőként jutott munkához a vegyi- vagy a textilüzemek valamelyikében. Az évtized második felében már több volt Dornkappelben a nőmunkás, mint a férfi.²²

Sokan ugyanakkor a pozsonyi, récsei, pozsonyszőlősi német szőlősgazdánál dolgoztak alkalmi szőlőmunkásként, kapások, szüretelők voltak. És mezőgazdasági munkások maradtak azok a vidéki beköltözők is, akik a város keleti szélén, Főrvés és Verekye felé elterülő boltgárkertészetekben keresték a kenyérrevalót.²³

A telepi élet kezdeteitől fogva lakásépítő szövetkezetek működtek Dornkappelben, amelyek hiteleket intéztek, telekvásárlásokat bonyolítottak, építőanyagot vettek és árusítottak.

A legnagyobb dornkappeli építkezési szövetkezet 1928-ban már 1300 tagot számlált. Alapítói és vezetői maguk a helybéli munkások voltak. Építkezési telekhez Dornkappelben csak az juthatott, aki belépett a szövetkezetbe, és fizette a tagdíjat (ami nem kevés, 5 korona belépési és 2 korona havi díj volt). E legnagyobb szövetkezet tagjai az első és tehetősebb telepesekek közül kerültek ki, s a következőkben ők képezték az elit réteget Dornkappelben. Jelentős tömegek ugyanakkor kívül rekedtek a szövetkezeten és a saját otthon alapításának lehetőségén is. Ők voltak az alkalmi hajlékok lakói, a bérlők és az ágyra járók azok házaiban, akiknek mégis sikerült megkapaszkodniuk, és a dornkappeli kezdeti évek után továbbköltöztek a városba. S ők éltek a hajléktalanszálláson, abban a vagy 160 férőhelyes, kéttermes nagy szürke barakkban, amelyet város 1932-ben emelt a kolónia délkeleti szélén, majd a mellé épített szükséglakásokban is.

Akik telekhez jutottak Dornkappelben, azoknak is azonban csak egy része, a legjobb módban levők tudtak szilárd falú házat építeni parcellájukra. A város többször adott az építőszövetkezetnek öreg, bontásból kikerült építőanyagot ingyen, máskor kedvezményes áron. De még így is a házak 33 százaléka hitelből épült. Sok parcellán, utcarészen pedig hosszú évekig csak alkalmi építményekben, deszkából, bádógból, téglatörmelékéből összetákolt bódékban vagy pincelakásokban tengődtek a bevándorlók (amihez az építőanyagot gyakran a környék építkezéseiről lopták; széthordták például a közeli dinamitgyár leépített hűtőházát). A házak túlnyomó többsége alapozás nélkül készült, falaik vizesek és penészesek voltak.²⁴ Marko szociográfija szerint ekkor egy szobára 6,17 személy jutott, egy szoba pedig átlagosan 4 x 4 méter nagyságú volt Dornkappelben. A telep hosszú évekig nem volt csatornázva.²⁵

Épültek egyszobás sorházak, és voltak a telepen szépen rendezett utcák, széles-ségükkel a teljes parcellát elfoglaló házak is a kolónián, manzárdtetővel, virágos- és zöldségeskerttel. Az ilyen részeken falusias hangulatú volt az élet. Vasárnaponként

a legények, leányok hármásával-négyesével összekapaszkodva sétáltak az utcán, az egyik utca végében egész évben körhinta működött, szomszédságukban szántók terjengtek.

1931-től autóbuszjárat kötötte össze Dornkappelt a várossal. Addig sok munkás a reggeli csallóközi vonatokkal utazott föl Pozsonyba, a gyárakba, még többen jártak biciklivel. Az autóbust viszont kevesen vették igénybe, mert drágább volt a vonathoz képest.

1933 nyarán végül a Városi Takarékpénztár, majd a többi pénzügyintézet is leállította a hitelnyújtást a dornkappeliaknak, mert a legtöbben közülük nem fizették a felvett kölcsön részleteit, hiszen a gyárleépítések miatt közben munkanélkülivé váltak.²⁶

Érdekvédelem és társas élet a kolónián

E sokfelől futott, etnikailag is sokszínű lakosság társadalmi önszerveződésének jelei forrásainkban az érdekvédelem és az egyesületi aktivitás területén figyelhető meg leginkább. Az említett építőszövetkezetek mellett a helyi közösségek munkásmozgalmi egyesületeket, színjátszócsoportokat, testnevelő-egyesületeket tartottak fenn és működtettek.

A színes társas élet e kezdeti években nyelvi-etnikai alapon szerveződött a kolónián. Gondolhatnánk, már csak a nyelvi ismeretek miatt is, hiszen a határterületek és szórványok magyarjain kívül a többen élő magyarok – mint a Dornkappelbe költözők rajait kibocsátó csallóköziek – a két világháború között még egyáltalán nem tudtak szlovákul, amint a szlovák vidékekről frissen beköltözők sem magyarul. Azonban közismert, hogy Pozsony városában magában is, ahol a két világháború közötti és azt megelőzően, a Csehszlovákia megalakulása előtti évtizedekben ugyancsak élénk volt az egyesületi és társasági élet – és amely őslakossága ekkoriban még szokásosan háromnyelvűként határozta meg magát –, az egyesületi (társadalmi) aktivitás itt is a nyelvi-etnikai elkülönülések talaján szerveződött. Így többszörösen is természetesnek vehető, hogy nem volt ez másképp a kültelki lakosság formálódó közösségeiben sem. Dornkappelben ilyen módon alakultak a sportegyesületek, amelyek közül a magyarok – a csehszlovákiai Magyar Labdarúgó Szövetség tagjaként – a Testvériség Sportegylet futballcsapatában rúgták a bőrt, és bonyolították bajnoki mérkőzéseiket a környező magyar faluk csapataival.²⁷ De akár kocsmai társaságok is ezen az alapon működtek.

A kocsmák kiemelt szerepet játszottak a helyi közösségek társadalmi, a pártok és az egyletek szervezeti életében, ami persze általános jelenség volt ekkoriban. A Pozsony széli munkásnegyedek kocsmáinak némelyikében még színelőadásokat is tartottak a helyi kulturális egyesületek.²⁸

Kocsmából Marko leírása szerint öt volt Dornkappelben, két-két kocsmát szlovák, illetve cseh, egy pedig magyar, négyben „dzsesszt” játszottak, egyben cigányzenét. A dornkappeli lakosság a kocsmákat a nemzeti pártok, politikai csoportosulások szerint látogatta. A magyar munkások például szombaton és vasárnap tartották az egyikben a gyűléseiket, a másik kocsmát a kormánypártiak, megint egy másik az ellenzékiek gyülekezőhelye volt.

A fiatalság körében kitört kocsmai verekedések is leginkább nemzetiségi alapon estek meg, ami mögött Marko szerint azonban valójában a falu–város, a „beképzelt városi ficsúrok” és a „sértődött falusiak” közti ellentét húzódott meg.

Érdekellentét feszült a város és a kolóniák munkásai között is, hiszen az egyre nagyobb számban tóduló „felvilágosulatlan” vidékieket a gyárvezetők a harmincas években gyakran sztrájkterőkként használták a fegyelmezett, szervezett és nagy munkásöntudattal rendelkező, főleg magyar és német pozsonyi munkásokkal szemben, amikor a leépülő pozsonyi gyárakban egyre erősödtek a bérharcok. A dornkappeli munkások legtöbbször szervezetlen, bár Marko szerint kommunista meggyőződésű volt. Munkahelyükön lehetőleg nem léptek be egy pártba sem – amint szakszervezetbe sem –, vagy ha mégis, akkor a munkáltató elvárásai szerint, és ilyenformán a munkahelyváltással együtt váltogatták párttagságukat is.²⁹

Mindezekből az adatokból töredékességük ellenére is annyi kiolvasható, hogy e kültelki kolónia lakóinak társadalmi önszerveződése e kezdeti években az etnikai identitás talaján és lakóhelyi szinten formálódott. A magyar kültelki munkásság a városi magyar munkásokkal a társadalmi érdekellentétek, de feltehetően az eltérő társadalmi eredet miatt sem talált szolidaritási kapcsolatot, és így munkahelyi integrálódásában sem játszottak az utóbbiak szerepét.

Az iskola ügye

A magyar közösségek önszerveződésének és túlélési stratégiájának kiemelt területe lehetett a harmincas években s az összetartozás érzését erősíthette Dornkappelben az iskola ügye, az iskolához kapcsolódó kollektív akciók. A korabeli magyar sajtó, mint a magát függetlennek jelölő *Híradó* napilap vagy az ellenzéki magyar pártok napilapjai, a *Prágai Magyar Hírlap* és az *Új Hírek* többször is foglalkozott az évtizeden át megoldatlan kérdéssel. Jankovics Marcell író, a harmincas években a Szlovenszkoí Magyar Kultúregyesület (SZMKE) országos elnökének visszaemlékezései nyomán ugyancsak tudható, hogy az anyanyelvű oktatás gondja a két világháború között végigkísérte a telep életét.³⁰

A húszas, de különösen a harmincas években – a gazdasági válság ellenére – a város különösen nagy gondot fordított és tekintélyes összegeket áldozott elemi és polgári iskolák építésére. Közülük több éppen az újonnan létesült külső telepek valamelyikén nyitotta meg kapuit, ahol ezek a városi támogatással született állami létesítmények voltak az első gyermekintézmények. Az osztályteremhiány mindenek ellenére a két évtizeden át mindvégig nagy gondja maradt a városvezetésnek, s a magisztrátus a folyamatosan és nagy tempóban növekvő lakosságszámmal ezen a területen sem tudott lépést tartani.

A „nagyszabású iskolaépítési program” részeként készült el a harmincas évek közepére egy elemi iskola a Lamacsi úton a Westend-telep és a tölténygyár környéke számára, egy állami elemi és polgári „hatalmas, modern” épülete a Tég lamezőn, egy háromosztályos elemi a Nagyszombati úton. A Vladimír Krno polgármester irányítása alatt született Nagy-Bratislava-„álmok” közt szerepelt egy iskola Emyházán, egy a Virág völgyi utcában, egy óvoda Westenden.³¹ Ezeknek az iskoláknak azonban egyike sem volt sem magyar, sem német tanítási nyelvű, de még csak ilyen párhuzamos osztályok sem működtek bennük, amit a magisztrátus magyar képviselői és

a magyar lapok tudósítói gyakran sérelmeztek, hiszen – mint írták – ezeken a területeken nagy számban éltek magyar és német családok, akik ha gyerekeiket anyanyelvükön kívánták iskoláztatni, azt csak a városban vagy a dinamitgyári népiskolában tehették meg, amelyek viszont távol estek városszéli és külterületektől.³²

Különösen szembetűnő volt a hatóságok elutasító magatartása Dornkappel esetében, amelynek magyar lakossága éveken át ugyancsak hiába kérte a magyar nyelvű iskolát.³³

Az iskola ügye Dornkappelben 1929-ben kezdődött el egy, a város által e célra adott telekkel, amely először azonban csak játszótérként funkcionált, majd cseh-szlovák tannyelvű állami iskola nyílt a telepen, először egyosztályos ideiglenes elemiként, amely teljes szervezettségűvé, később polgári iskolává bővült.

A magyar szülők a harmincas évek elején kezdték meg akcióikat a telepen a Magyar Nemzeti Párt pozsonyi helyi szervezete segítségével. A huzavona több évig tartott, 1936 tavaszán már a városi képviselő-testület is megszavazta egy párhuzamos magyar osztály dologi kiadásait, de a tanítás mégsem kezdődött el.³⁴ Az anyanyelvi oktatás nélkül maradt dornkappeli szegény gyerekek számára szervezett társadalmi mozgalmat a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület pozsonyi csoportja is segítette a harmincas években, és más külső telepek és „távolabbi perifériák” iskolásaihoz hasonlóan vonat- vagy autóbusszjeggyel támogatta a városi magyar iskolákba való bejárásukat. Az egyesület 1937-ben a *Híradóban* is közzétett felhívásában például közel 100 dornkappeli szegény gyerekért hirdette meg pénzgyűjtési akcióját.³⁵

Hasonlóképpen aktivizálódtak az anyanyelvű iskola ügyében a magyar szülők a harmincas években Zabosban, amint ennek anyaközségében, Főréven és Ligetfaluban is.

A főrévi magyar szülők 1936 őszén, míg kérelmeik elbírálására vártak, heteken át nem járaták iskolába a gyerekeiket. 84 gyerek számára kérték ekkor a párhuzamos magyar osztályok megnyitást a német nyelvű elemiben. Zabosban – amely Főrév határában, de a Duna jobb partján feküdt – ugyanekkor 168 iskolaköteles gyereket szerettek volna magyar szüleik anyanyelvű iskolába járatni. Itt ezen az őszön 66 gyerek semmiféle iskolát sem látogatott, mert a számba jöhető magyar iskolák – az auliesli állami magyar, a pozsonyi Rózsa utcai római katolikus felekezeti iskola – telítettek voltak: „A zabosi magyar gyerekek közül 66 sehova sem járhat. Ebből 31 első osztályba járna, ha megnyílt volna a már kibérelt helyiségekben a magyar községi iskola. Jelenleg a hatvanhaton felül 29 látogatja – magyar híján – a Slovenská Liga által fenntartott 4 tanerős zabosi szlovák iskolát, 5 az auliesliben, 11 a Notre Dame intézet magyar elemijében, 7 pedig vidéken látogatja a magyar iskolát nagyszüleinél, hiszen »a gyermek nem maradhat buta«. A különböző polgári iskolákat 14 gyermek látogatja. Ezenfelül tavasz óta Zaboson letelepedett családok 22 magyar gyermeke, akik az iskolai kérvényben nincsenek felvéve, szintén iskola nélkül áll.”³⁶

A ligetfalusi magyar szülők 1933-ban kezdték mozgalmukat, hogy a helybeli állami polgári iskolában – a német párhuzamos osztályokhoz hasonlóan – magyar párhuzamos osztályok is nyíljanak. De hiába ismételték meg ezt követően minden évben kérésüket az iskolai referátusnál, és írták össze a tankötelesek számát, s a ligetfalusi községi képviselő-testület is hiába szavazta meg minden évben újra a dologi kiadásokat, az iskolai referátus különféle kifogásokkal mindannyiszor elutasította őket.

Zabosban végül 1937 decemberében nyílt magyar iskola, s Főréven is lett ettől az évtől anyanyelvű oktatás a magyar gyerekek számára.³⁷ Mindez akkor, amikor már a politikai helyzet is átalakulóban volt az országban.

Dornkappelben viszont még a következő évben is tovább húzódott az iskola ügye. 1938 februárjában a szülők és az őket támogató, már említett Szlovéniai Magyar Kultúregyesület képviselői személyesen a pozsonyi alpolgármesterhez fordultak panaszukkal. Több mint 280 magyar iskolaköteles gyerekről szóltak ekkor, akik magyar iskola nélkül vannak a telepen, s akik vagy 10-12 kilométert kénytelenek naponta gyalogolni a legközelebbi pozsonyi magyar iskolába, illetve a helyi csehszlovák iskolába járnak. A polgármester ekkor már jogosnak tartotta a küldöttség kérését, és megígérte a támogatását. A városi tanács pedig ősztől 59 gyerek számára megszavazta a párhuzamos magyar osztály nyitását és dologi kiadásait a helyi csehszlovák elemi iskola mellett. Az ügyben végül maga Esterházy János, az Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnöke is eljár Prágában az illetékes minisztériumokban, s két magyar osztály működéshez megkapták a szükséges pénzt. Majd tízévi küzdelem után így végül szeptember elején megnyílt a dornkappeli magyar iskola mint a Masaryk-kolónia csehszlovák nyelvű állami iskolájának magyar párhuzamos osztálya. Az intézményt a volt kisegítő iskola egyik helyiségében helyezték el, egyetlen kis teremben 70 gyereket, három évfolyam növendékeit zsúfolták össze.³⁸

A harmincas évekre az államhatalom agresszív fellépése és a magyar iskolahálózat leépítésének több hulláma után s a megmaradók hátrányos megkülönböztetése mellett az iskolákért küzdők akciói olyan helyeken tudtak látványos formába szerveződni – a kisebbségi magyar iskolaügy két világháború közötti történetét feldolgozó Popély Gyula megfigyelése szerint –, ahol sok volt az iskola nélkül maradt elégedetlenkedő, és ahol volt társadalmi, politikai vagy felekezeti erő ezek összefogására és irányítására. Eredményesnek azonban ilyen helyen is a legritkább esetben voltak nevezhetők, a magyar nyelvű oktatás visszaszorítása és az iskolák leépítése, több hullámban, végigkísérte az első köztársaságbeli két évtizedet, méltányos kezelésre a hatalom részéről a harmincas évek legvégén, az országos és nemzetközi politikai helyzet változásának közepette is alig került sor.³⁹

A mi példánk a főváros peremén ezek közé a ritka pozitív kimenetelű esetek közé tartozik. Az ok, az országosan jellemzőkhöz hasonlóan, Dornkappelben is egyrészt az „elégedetlenkedők” nagy számában, másrészt a szervező erőben keresendő. Az utóbbiban, a helyiek formálódó önkifejezési és érdekérvényesítési megnyilvánulásaiban azonban jelentős szerepet játszott a kívülről jött segítség, azoknak a pozsonyi értelmiségi köröknek az aktivitása (SZMKE, Magyar Nemzeti Párt), amelyek tagjai fontosnak tartották, hogy e vidékről felkerült magyar tömegek nyelvi-etnikai mássága ne olvadjon fel a nemzetiségileg ekkor már erőteljesen egyszínűsödni kezdő fővárosban.

Összegzés

A végkifejlet közismert. E városszéli kolóniák, munkásnegyedek nyelvileg, etnikailag és kulturálisan gyakran egyaránt sokféle népességében formálódó magyar közösségek tartósan nem tudtak meggyökeresedni. Azokon a telepeken sem, ahol nagyobb számban éltek vagy egyenest többségben voltak a magyarok, mint Dornkappelben

és Zabosban, és ahol az elkülönült (szegregált) lakóhelyi környezet is lassíthatta (volna) a teljes beolvadásuk folyamatát. És annak ellenére sem, hogy az etnikai identitás talaján való önszerveződéshez e kezdeti években számos formát találtak, és társadalmi aktivitásukat ráadásul az országos magyar szervezetek is segítették. Az ellenirányba ható tényezők mellett – mint az államhatalom törekvései vagy a városi munkahely integráló hatása – mindezek asszimilációt lassító befolyása láthatóan mégsem volt elég együttesen sem, a két világháború közötti időben e közösségek kohéziója és csoporttudata nem alakult ki, illetve nem erősödött meg annyira, hogy a háborút követő új társadalmi-politikai berendezés sokkal agresszívabb hatalmi törekvéseinek és spontán folyamatainak ellent tudjon állni.

E lakóhelyi közösségek meggyökeresedésének és etnikai identitásuk rögzülésének nem kedveztek az első köztársaságbeli körülmények. Az államhatalom képviselőinek tudatos törekvése volt, hogy a főváros szélein létrejött telepek etnikai-nyelvi sokszínűségét fokozatosan felszámolják (többek között a magyar nemzeti identitás és kultúra intézményes átörökítésének, az anyanyelvi iskolák létesítésének megakadályozásával). A szegénységgel, kulturális hátrányokkal és egyéni identitászavarral egyaránt küzdő falusiak tömegei pedig mindennek kevésbé tudtak ellenállni. A közös múlt és értékrend megformálásához az egyéni identitások stabilitása és az idő egyaránt hiányzott.

A második világháborút követő években, a kisebbségi irodalomban a hontalanság éveiként emlegetett 1945–1949 közötti időszakban, amikor a magyar tannyelvű iskolák is megszűntek mindenütt az országban, e fővárosszéli munkásnegyedek magyar népeességét, alakuló közösségeit ugyancsak meghurcolta az államhatalom. Ezekről a telepekről is voltak kitelepítések Magyarországra, majd a berendezkedő új politikai hatalom a közösségképzésben jelentős szerepet játszó tényezőknél, az addig sokszínű és élénk egyesületi életnek is véget vetett. És a szétzilálódott etnikai közösségek a későbbiekben már nem tudták újrastrukturálni magukat.

A mai Trnávka – amely az egykori Dornkappelt is magában foglalja – városképében nyoma sincs a magyar vagy akár német etnikum valamikori jelenlétének, nyelvük is eltűnt a nyilvános terekről. A németek a háborút követő kitelepítésekkel valószínűleg elveszték az új arcát kereső főváros számára, a magyarok pedig legalábbis láthatatlanokká váltak a Pozsonnyal a hatvanas évektől lassan egybeépülő telepen. Dornkappel néhány hangulatos utcájával ma egy kis sziget a fővárosból kivezető nagyforgalmú utak, bevásárlóközpontok és az újabb lakótelepek szorításában. Átépitett, összkonfortossá alakított egykori munkásházai az ezredforduló után egyre inkább a közép- és alsóközéposztályosok otthonaivá válnak.

Zabos, a két világháború közötti másik leginkább magyar negyed, a Duna túlsópartján teljesen felszámolódott a hetvenes években elkezdődött nagy ligetfalui lakótelep-építések során. Zabost két lépcsőben szanálták, 1975-ben, majd a maradékot 1982-ben, mindössze három csonka utca maradt meg belőle a Kikötői híd lábánál néhány eredeti előkertes kis családi házzal.

Az egykori Zabost felszippantó városrész Ligetfaluban, amint a Dornkappelt magában foglaló Trnávka is, ma egy nyelvű és egy kultúrájú városnegyed Pozsonyban.⁴⁰ S bár a hatvanas évektől az új lakótelepek épülésével a vidéki magyarok újabb hullámai érkeztek a fővárosba, ezek nyelvi, etnikai, kulturális mássága az egyes városrészekben, a nyilvános színtereken a továbbiakban nem jelent meg. Ez azonban már egy másik fejezet.

Jegyzetek

1. Az 1910-es népszámlálás szerint a magyarok és a németek aránya a városban 40,5, illetve 41,9 százalék volt, a szlovákok száma elérte 12 ezret, s az össztlakosság 14,9 százalékát tette ki. Az 1921-es népszámlás adatai szerint a szlovákok száma ekkorra 37 ezerre (39,7 százalékra) növekedett, a németeké ugyanakkor 27,7, a magyaroké 22,2 százalékra csökkent (*A Felvidék településeinek nemzetiségi [anyanyelvi] megoszlása...* 1995).
2. A korabeli magyar sajtóban is Nagy-Bratislavaként emlegett terv Vladimír Krno polgármester nevéhez kötődve 1947-ig, tízéves időszakra jelölte ki az építkezések és beruházások, a terület- és lakosságnövelés nagyvonalú irányelveit Pozsonyban, amelyek megvalósítását azonban az országos politikai események hamarosan megakasztották.
3. A falucsatolások révén 1946-ban 11 ezer, 1972-ben 17 ezer hektárral növekedett a főváros területe, s összterülete így csaknem 37 ezer hektár lett (Horváth 1990, 31–41. p.).
4. 1910: 70,8; 1920: 42,8; 1930: 31,4; 1980: 18,8; 1991: 18,8 százalék (Szarka 2002, 195–218. p.).
5. A magukat magyarnak vallók aránya a népszámlálások adatai szerint a század folyamán a következőképpen alakult Pozsonyban: 1910: 40,5; 1920: 22,2; 1930: 15,3; 1980: 4,8; 1991: 4,6; Kassán: 1910: 75,4; 1920: 21,2; 1930: 16,4; 1980: 4,0; 1991: 4,6 százalék (Szarka 2002, 200–201. p.).
6. A nyelvi kultúra egyedüli determinánsként való kezelését tudományosan elfogadhatatlannak tartja Gyáni Gábor a 19. század végi Budapest akkulturációs folyamatait elemezve (Gyáni 1995, 101–113. p.).
7. Gordon 1978.
8. Szarka 2002, 195. p.
9. 1937-ben, amikor a világgazdasági válság ereje már enyhült, és a munkanélküliek száma országosan csökkent, Pozsonyban a munkanélküliség tovább növekedett, és mintegy 6500 munkanélkülit tartottak számon. A városvezetés a jelenséget a vidékiek folyamatos fővárosba özönlésével magyarázta elsősorban. Ezért is kérte beadványában a munkanélküliek bizottsága a magisztrátustól annak megakadályozását, hogy „a vidéki munkanélküliek állandóan Pozsonyba özönljenek, mert enélkül lehetetlen a munkanélküliséget leküzdeni”, továbbá hogy prágai mintára városi munkára csak pozsonyi munkásokat vegyenek föl, az idős munkanélkülieket pedig helyezze el a város külön telepeken (Emelkedik a munkanélküliség Pozsonyban. Pozsony lakossága meghaladja a 148.000-et. *Híradó*, 1937. január 5. 3. p.; Pozsony város. Intéző bizottságot alakítanak a munkanélküliek érdekeik megvédésére. *Híradó*, 1936. október 20. 2. p.). – A munkanélküliek gondozására és támogatására a harmincas években vagy tízféle segélyező intézmény működött Pozsonyban, és ebben a „labirintusában” a *Híradó* napilap tudósítója szerint „csak a notórius koldusok ismerik ki magukat, akik kellő gyakorlatra tettek szert” (Pozsony város. Intéző bizottságot alakítanak a munkanélküliek érdekeik megvédésére. *Híradó*, 1936. október 20. 2. p.).
10. A városi költségvetés államfordulat utáni irrealitásairól, az adósságok mértékéről és okairól lásd Neumann Tibor városi képviselő beszámolóját (Pozsony város súlyos anyagi helyzetének okai. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. február 14. 8. p.).
11. Viera Obuchová a pozsonyi munkásnegyedekkel foglalkozó munkájában az építők szempontjából különböztet meg négyféle módot, ahogy a gyáripár kezdeteitől az első csehszlovák köztársaság végéig tárgyalt időszakban munkáslakások létesültek Pozsonyban, mégpedig: 1. egyéni (jótékonyági) kezdeményezésből; 2. a gyár(tulajdonos); 3. a város által; 4. önerőből (például szövetkezeti formában) építve. Eszerint az első munkáslakásokat Pozsonyban – összesen 280-at – báró Walterskirchen alakította ki egy kaszárnyából 1873-ban. Az 1873-ban létesült dinamitgyár az 1880-as és 1890-es években, majd

1913-ban a gyár szomszédságában hozott létre munkáskolóniát. 1905-ig összesen 700 munkáslakás épült a gyárak révén Pozsonyban a saját alkalmazottaknak, nagyrészt az addig a környező településekről bejáró munkásoknak. A város a 20. század elejétől épített munkáslakásokat. Az első tervek a vasút dolgozói számára készültek 1901-ben. Ugyanekortól vannak példák az önerőből való építkezésre. Ez az utóbbi forma az 1920-as évektől jutott igazán szerephez, amikor egy sor munkáslakásokkal foglalkozó építőszövetkezet jött létre Pozsonyban. Az első két mód, az egyéni kezdeményezésből és a gyárak által való építkezés 1919 után ugyanakkor teljesen eltűnt a város lakásállománybővítésének módozatai közül (Obuchová 1986). A témához lásd még Soňa Kovačevičová két tanulmányát a pozsonyi munkásnegyedekről és -lakásokról (Kovačevičová 1985; uő 1987), továbbá a *Slovenský národopis* Pozsony néprajzának szentelt 1987. 2–3. tematikus számát, amelyben több tanulmány foglalkozik az ún. népnegyedek, peremterületek és népességük kérdésével.

12. Lásd az előző jegyzetben.
13. Kovačevičová 1985, 36–37. p.
14. Pozsony város. Kilenc év tanulságai a lakáskérdés terén. *Híradó*, 1927. november 5. 3. p.; Nagyszabású kertváros készül a Westend-telkeken. *Híradó*, 1927. november 17. 3. p.
15. Uo.
16. Pozsony város. *Híradó*, 1931. június 21. 3. p.
17. Zabos területe korábban egy Duna-sziget volt. A 18. század második feléig a Duna bal partján feküdt, majd a főág megváltoztatásával került a jobb partra. 1938-ig tartozot Fő-rév kataszterébe, és 1946-ban Ligetfaluvall együtt csatolták a fővároshoz.
18. Dornkappelbe tervezte a városvezetés egy szegénytelep létesítését; 1932-ben itt épített meg egy nagy, 160 személy befogadására alkalmas barakkot a hajléktalanok számára, amely mellé később szükséglakásokat is emeltek; az Elisium nevű szegénytelep lakosságát Ligetfaluból ugyancsak Dornkappelbe tervezték áttelepíteni 1938-ban, amikor egy árvíz elleni védőgát megépítése során a telepet szanálni kellett (Eltűnik az Elisium. *Új Hírek*, 1938. szeptember 22. 4. p.).
19. A földbirtokreform sajátosságainak és a dél-szlovákiai magyarlakta agrárvidékek társadalomszerkezetére gyakorolt hatásának jó összefoglalását adja legújabban Simon Attila a két világháború közötti telepes falvakkal foglalkozó munkájában (Simon 2008, 23–62. p.).
20. Marko 1938.
21. Marko 1938, 135, 188. p.
22. Marko adatai szerint pl. a cérnagyár 1600 nődolgozójából 180, a gumigyár 700-800 munkásából 44 volt ekkor Dornkappelről, a műselyemgyárban 60-80, a kábelgyárban 15 dornkappeli dolgozott, s az utóbbihoz hasonló számban voltak a Klinger-cég lengyárában, a Siemens, a Dynamit Nobel és a Stollwerk gyárban alkalmazottak is (Marko 1938, 111–115. p.).
23. Az egykori bolgárkertészek emlékéét őrzí nevében ma is Dornkappelen a Bolgár utca.
24. 1936 végén kétszobás lakás 78, szoba-konyhás 443, ún. lakókonyhás 378, pincelakás 10, manzárdtetős 11 volt a telepen; fürdőszoba 5, WC 573 lakásban volt (Marko 1938, 39. p.).
25. A rossz szociális és egészségügyi viszonyok mutatója többek között a magas csecsemőhalandóság (1936-ban pl. 22 csecsemő – 16,29 százalék – halt meg a telepen), valamint a szociális támogatást igénylők magas száma (pl. az ingyenleves-akció 1929 telétől 800 igénylővel kezdődött el) (Marko 1938, 142., 164. p.).
26. 1937. április utolsó hetében pl. 981 munkanélküli volt a telepen, ami a családtagokkal együtt 2091 főt jelentett (Marko 1938, 141–142. p.).
27. <http://www.fkzlateklasy.sk/index.php?content=club>.

28. Ligetfaluban a Gammel vendéglőben műkedvelő színelőadásokat is tartottak. A helyi Felebarát katolikus kultúregyesület műkedvelő csoportja 1934 szeptemberében például a *Gyimesi vadvirág* című népszínművet, októberben a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület – talán a fentebbi Felebarát egyesületével azonos – helyi csoportja a *Szökik az aszszony* című operettet adta elő a „legjobb igényeknek megfelelően ujonnan felszerelve díszletekkel” (Egyesületi élet. *Híradó*, 1934. szeptember 16. 12. p.; október 13. 6. p.).
29. Marko 1938, 127. p.
30. Marko erről mindössze annyit tartott szükségesnek megemlíteni, hogy a várostól iskolai célra kapott telken játszóteret alakítottak ki, és nem épült iskola (Marko 1938, 15). Másutt viszont olyan szülők mondatait idézi könyvében, akik számára a magyar nyelv és kultúra elveszítette presztízsét, és gyerekeiket szlovák vagy német iskolába járatták, mondván, a magyar nyelvvel semmire sem megy a gyerek, még utcaseprő sem lehet belőle, „a magyar nyelv holnap úgyszólván meghal” stb. (Marko 1938, 128. p.).
31. Megakadt a pozsonyi magyarányu építkezés. A tőke elvesztette érdeklődését a magán-építkezések iránt. Szétfoszlottak a krnói „Nagy-Bratislava” álmai. *Új Hírek*, 1938. október 21. 6. p.
32. Pozsony városa. Épülnek az új iskolák, de sehol sem oktatnak magyarul és németül. *Híradó*, 1929. november 14. 2. p.; Pozsony város. A város iskolaépítkezései. *Híradó*, 1936. augusztus 11. 2. p. – A magyarokhoz hasonlóképpen hiányolták és várták gyerekeik számára az anyanyelvi iskolát a német szülők is Dornkappelben. Képviselőjük 1937-ben a nemzetgyűlésben például 103 dornkappeli német gyerek érdekében szólalt fel (Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1937. http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/tisky/T0906_01.htm).
33. „Itt kell azonban megemlékeznünk arról, hogy a város nagyszabású iskolaépítkezései mellett sem jutott eddig pénz ahhoz, hogy a magyar anyanyelvű lakosságból álló Dornkappelben felépüljön a magyar elemi iskola” (Pozsony város. A város iskolaépítkezései. *Híradó*, 1936. augusztus 11. 2. p.).
34. A magyarság hatévi szívós küzdelme a a dornkappeli magyar iskoláért. *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. július 1. 2. p.
35. Fehívás magyar társadalmunkhoz! *Híradó*, 1936. szeptember 25. 2. p.; A magyar iskolaügyek fájó sebei a pozsonyi SZMKE ülésén. *Híradó*, 1937. január 10. 7. p.
A Szlovenszkói Magyar Kultúregyesületnek a pozsonyi kültelki magyar szülők magyar iskolaválasztását támogató tevékenységéről Jankovics Marcell is megemlékezik a *Húsz esztendő Pozsonyban* című munkájában (Jankovics é. n., 197–198. p.).
36. Döntsön az iskolaügyi minisztérium. A főrévi és a zabosi magyar iskolák ügye. *Híradó*, 1936. október 11. 5. p.
37. A magyar iskolaügyek fájó sebei a pozsonyi SZMKE ülésén. *Híradó*, 1937. január 10. 7. p.
38. 280 magyar gyermek évről-évre várja a magyar iskola megnyitását. Amíg a magyar többségű Dornkappel magyar iskolához jut... *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. február 18. 6. p.; Magyar polgári Ligetfalun, magyar elemi Dornkappelben. *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. június 29. 4. p.; A magyarság hatévi szívós küzdelme a dornkappeli magyar iskoláért. *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. július 1. 2. p.; Magyar iskolagondok Pozsony periferiáján. A ligetfalusi magyar szülők öt év óta kéri a polgári iskola magyar párhuzamos osztályait s határozott ígéret ellenére még az új tanévben sem nyíltak meg azok. Tíz évi küzdelem után végre megnyílt a dornkappeli magyar iskola, de egy teremben hetven tanulóat zsúfoltak össze. *Új Hírek*, 1938. szeptember 15. 3. p.
39. Popély 2005, főleg 130–32., 223., 238., 270–271., 283–389. p.
40. Az 1991-es népszámlálás alkalmával a Ružinov városrész – amely többek között az egykori Dornkappel is magában foglalja – 73 086 lakosából 2865 (3,9 százalék), Ligetfaluban az 128 317 lakosból 5332 lakos (4,1 százalék) vallotta magát magyarnak (*Národnostná štruktúra obyvateľov v SR*, 1992).

Források

- A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása 1880–1941.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1995.
- Národnostná štruktúra obyvateľov v SR. Predbežné výsledky sčítania ľudu 1991.* Bratislava, Slovenský štatistický úrad, 1992.
- Híradó* (Pozsony) politikai napilap 1919–1937
- Prágai Magyar Hírlap* (Prága) politikai napilap 1922–1938
- Új Hírek* (Pozsony) politikai napilap 1937–1941

Hivatkozások

- Gyáni Gábor: Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio*, 1995. 6. sz. 1–2., 101–113. p.
- Gordon, Milton M.: *Human Natur, Class, and Ethnicity*. New York, Oxford University Press, 1978.
- Horváth, Valdimír: *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava, Tatran, 1990.
- Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*. 1–2. köt. Budapest, Franklin, é. n.
- Kovačevićová, Soňa: K etnografickej charakteristike ľudových štvrtí a kolónií Bratislavy v minulosti. *Slovenský národopis*, 1985. 1. sz. 33–85. p.
- Kovačevićová, Soňa: Ľudové byty, štvrte a centrá Bratislavy v 19. storočí a 1. polovici 20. storočia. *Slovenský národopis*, 1987. 2–3. sz. 267–329. p.
- Marko, J. Ilja: *Dornkappel, predmestie troch jazykov*. Praha, Európský literárny klub, 1938.
- Obuchová, Viera: *Vznik a vývoj robotníckych štvrtí a ich postavenie v rámci mesta Bratislavy 1848–1938*. Kandidátska dizertačná práca, 1986.
- Popély Gyula: *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938)*. Pozsony, Madách-Posonium, 2005.
- Simon Attila: *Telepések és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008. /Nostra Tempora, 15./
- Szarka László: A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban 1910–2000. In Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. /Az MTA Kisebbségkutató Intézet Évkönyve, 1./

ARANKA KOCSIS

HUNGARIAN VILLAGERS IN THE SLOVAK CAPITAL

This paper, as a part of a broader research, handles those hungarian villagers, who came into the Slovak capital becoming Bratislava, in the time of massive insettlements between two world wars. After the foundation of Czechoslovakia (1918), the until regionally important Bratislava grew in theritory and in number of population into a large city, and it became the administrative, political, economical and cultural centre of this part of the country, and Slovakia as whole. Among villagers who were flowing into the capital, were en masse poor people from surrounding agrarian regions with hungarian population, who were due to their nationality, omitted from the subdivisions of the czechoslovak agrarian reform, or they lost their work on the ruined landproperties and they were looking for work and living in the large city. In these decades at the mar-

gins of Bratislava formed such workersettlements, where the hungarians were building the majority and the dominant language was the hungarian. This paper analyses the alignment into a community of the hungarian population in these settlements, the possibilities for formation of ethnical communities and for preservation of their identity in the time of Czechoslovakia. It pays more attention to the surviving strategies of these communities in the course of adaptation to the urban environment.